

ТРАНСКОРДОННА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА СПІВПРАЦЯ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ Й ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Звернуто увагу на наявні проблеми людства щодо нестачі якісної прісної води. Розглянуто сучасні умови вдосконалення міжнародної співпраці у сфері раціонального використання й охорони водних ресурсів. Проаналізовано транскордонну еколого-економічну співпрацю у галузі водокористування. Подано національне законодавство України та міжнародні конвенції, які регулюють умови транскордонної співпраці у сфері охорони довкілля й використання природних ресурсів.

Ключові слова: водні ресурси, транскордонна еколого-економічна співпраця, транскордонна екологічна інформація, транскордонна еколого-інформаційна політика.

Однією з актуальних проблем людства є забезпечення якісними прісноводними ресурсами. Нині вже третина населення світу відчуває нестачу питної води. Це пов'язано із глобальними змінами клімату, нерівномірним розміщенням водних ресурсів, надмірним забрудненням поверхневих і підземних вод та іншими чинниками. Хронічна нестача питної води вже існує у більшій частині країн Африки, Близького Сходу, в частині Індії, Мексики та ін. За оцінками експертів ООН, близько однієї шостої частини мешканців планети не має доступу до чистої питної води. Через 10-15 років близько 50 % населення Землі буде потерпати від нестачі питної води. Для більшості країн світу, зокрема й України, цей час може настати раніше. За міжнародною класифікацією, Україна належить до групи європейських держав, найменш забезпечених власними водними ресурсами. В Україні на одного жителя припадає 1 тис. м³ місцевих ресурсів річкового стоку. В Європі в середньому – 5 тис. м³ (у Швеції – 21,6, Швейцарії – 5,8, Білорусі – 3,3, Франції – 2,9, Німеччині – 1,3) [1, с. 23]. В окремих країнах цей показник набагато вищий. Наприклад, у Канаді – 122 тис. м³ [3, с. 150]. Тому багаті на водні ресурси країни не повністю їх використовують, тоді як інші регіони світу недостатньо забезпечені цим важливим природним ресурсом. Багато країн можуть затримувати незначну частину своїх потенційних водних ресурсів. Це залежить, насамперед, від ґрунтозатримування, водосховищ, а також від рівня економічного розвитку та стану інфраструктури в країні тощо.

Одна з головних проблем нестачі чистої питної води в багатьох регіонах світу пов'язана із значним забрудненням водних басейнів внаслідок антропогенної діяльності та нераціонального використання водних ресурсів. Неякісна вода стає непридатною для людських потреб (побутових, господарських, рекреаційних та ін.). Процес забруднення вод інтенсивніше розвивається в останні 20-30 років.

Зазначимо, що 24 січня 2010 р. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (Швейцарія) заявив, що нераціональне використання водних ресурсів призводить до нестачі чистої питної води в низці регіонів світу, що стає причиною збільшення масштабів бідності та росту напруженості в різних регіонах планети. Пан Гі Мун зазначив: поки що прісної води на планеті достатньо для всіх, але ситуація може

змінитися, якщо не відмовитися від її нераціонального використання, забруднення та несправедливого розподілу. Генеральний секретар ООН закликав держави вкладати кошти в розвиток водних інфраструктур і технологій, а також забезпечити належне керування цим важливим природним ресурсом.

З огляду на сучасні проблеми нестачі якісної питної води на Землі, Генеральна Асамблея ООН (резолюція 58/217) 2005-2015 рр. проголосила Міжнародним десятиліттям дій "Вода для життя". Головна мета програми – подальший розвиток міжнародної співпраці у сфері раціонального використання, охорони та відтворення водних ресурсів. Недотримання міжнародних прав та обов'язків щодо використання водних ресурсів, які належать двом або більше країнам, а також вод, транскордонних басейнів річок, часто призводять до міждержавних непорозумінь, особливо між державами-сусідами. Території наявних водних конфліктів є басейни річок Нілу, Тигру, Єфрату, Інду та ін.

Для вирішення зазначених вище проблем потрібно здійснити глибокий теоретико-методологічний науковий аналіз у сфері водокористування на різних геопросторових рівнях. Сучасні міжнародно-політичні та міжнародні еколого-правові відносини у сфері ефективного використання водних ресурсів не дуже виражені. Враховуючи те, що негативні тенденції щодо забезпечення якісною питною водою будуть поглиблюватись, людство повинно перейти на нову ефективну міжнародну систему управління й контролю у сфері водокористування, яка б ґрунтувалась на чітких міжнародно-правових нормах.

Вважаємо, що особливо важливою і вчасною у цьому напрямі є концепція, яку запропонував академік НАН України Ю.Ю. Туниця – Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ) [9]. Функціонування ЕКЗ означає створення рівних прав та обов'язків для населення всіх держав в галузі охорони довкілля, гарантування екологічної безпеки й раціонального використання та відтворення природних ресурсів.

Отже, вирішення наявних проблем, пов'язаних з ефективним використанням водних ресурсів можливе, зокрема в умовах широкої й активної політико-правової та еколого-економічної міжнародної співпраці всіх держав світу. Міжнародна співпраця України у цій сфері визначається основними напрямками державної екологічної та економічної політики, а також міждержавними конвенціями, договорами, угодами тощо.

Уважаємо, що вдосконалення міжнародної співпраці у сфері раціонального використання, охорони й відтворення водних ресурсів треба починати не з макро-, а з мікрорівня. Тобто застосовувати сучасну наукову формулу "мислити глобально, діяти регіонально". Особливе місце у цьому напрямі займає транскордонна співпраця.

Нині еколого-економічна інформація щодо використання, охорони і відтворення водних ресурсів у зарубіжних, прилеглих до кордону України, регіонах дуже неповна. Незначна еколого-економічна інформаційна транскордонна співпраця у сфері водокористування серйозно перешкоджає в розширенні та зміцненні міждержавних відносин. Тому на сучасному етапі більшого значення й актуальності набуває виявлення повних і достовірних відомостей про екологічний стан природних ресурсів, зокрема водних, на прикордонних територіях суміжних держав.

Останнім часом дедалі більше стаються випадки, коли із сусідніх держав (Російської Федерації, Білорусі, Румунії та ін.) через стічні води в Україну потрапляють різні токсичні відходи, які є шкідливими як для здоров'я населення, так і взагалі для навколишнього природного середовища. Від такого забруднення державі завдаються значні збитки.

Зазначимо, що українські фахівці розробили та затвердили (Міністерством охорони навколишнього природного середовища) методику розрахунку величини відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. За цією методикою можна оцінити економічні збитки, нанесені державі [7]. Для здійснення відповідних наукових досліджень, а також розрахунків економічної оцінки нанесених державі збитків, заподіяних внаслідок порушення правових норм у сфері водокористування, на прилеглих до кордону територіях, повинні створюватись групи експертів двох і більше суміжних держав.

Тому головними принципами транскордонної співпраці у сфері водокористування є створення спільних органів (держав-сусідів) або відповідних організаційних структур управління і контролю транскордонних басейнів річок та водних об'єктів на прилеглих до кордону територіях; налагодження системи прикордонного моніторингу, який би враховував інтереси держав-сусідів, а також відповідав би вимогам Європейської Директиви (2000/60) щодо раціонального використання, охорони та відтворення водних ресурсів; гармонізація природоохоронного законодавства європейських держав, спрямованого на вирішення міждержавних проблем природокористування, зокрема водокористування та ін.

Оскільки транскордонна співпраця у галузі використання, охорони і відтворення водних ресурсів є одним з важливих компонентів міжнародної співпраці, Україна, відповідно до міжнародних договорів, повинна реалізовувати стратегічні плани дій у рамках глобальних міжнародних програм, як наприклад, Чорноморської екологічної програми, Програми охорони природного середовища басейнів Дунаю, Дніпра та ін.

В Україні основні правові акти, які регулюють умови транскордонного співробітництва у сфері охорони довкілля й використання природних ресурсів, а також порядок доступу до екологічної інформації, є Конституція України (від 28 червня 1996 р.), Закони України "Про транскордонне співробітництво (від 24 червня 2004 р.), "Про охорону навколишнього природного середовища" (від 25 червня 1991 р.), "Про інформацію" (від 2 жовтня 1992 р.) та інші закони, а також різні міжнародні конвенції (Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі віддалі (Женева, 1979); Конвенція про контроль транскордонних перевезень токсичних відходів та їх видалення (Базель (Швейцарія), 1989); Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі (Фінляндія), 1992); Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Гельсінкі, 1992) та інші угоди, які регулюють міжнародні відносини у цій сфері [6].

Однією з базових міжнародних конвенцій транскордонних вод (поверхневих або підземних вод, які перетинають кордони (двох і більше держав) або розташованих на таких кордонах), є Конвенція про охорону та викорис-

тання транскордонних водотоків та міжнародних озер. Ця конвенція розширює можливості транскордонної співпраці України з державами-сусідами в басейнах таких річок, як Дніпро, Дністер, Дунай, Сіверський Донець, Тиса, а також Чорного та Азовського морів.

Враховуючи те, що не завжди існує доступ до повної та достовірної екологічної інформації про якість водних ресурсів на прилеглих до кордону територіях сусідніх держав, потрібно запровадити в еколого-економічний цикл наук такий науково-дослідний напрямок, як транскордонна екологічна інформація або транскордонні еколого-інформаційні відносини (І. Дубовіч, 2008).

Науково-дослідний напрям транскордонної екологічної інформації дає змогу вирішити чимало міждержавних еколого-економічних проблем природокористування, зокрема водних ресурсів. Це допоможе зробити міждержавні кордони "екологічно прозорими"; створити атмосферу взаємної довіри і поваги між сусідніми державами; створити сприятливі міждержавні (двох і більше держав-сусідів) умови для наукових еколого-економічних досліджень на прилеглих до кордону територіях; активніше долучатися до еколого-інформаційної міжнародної співпраці на різних прикордонних рівнях (мікро-, мезо-, макро-); створити ефективну міждержавну систему транскордонного управління й контролю у сфері охорони природних ресурсів (водних, земельних, біологічних та ін.); впливати на екологічне виховання населення прикордонних районів суміжних держав тощо.

Для того, щоб краще зрозуміти суть транскордонної екологічної інформації, варто проаналізувати окремі базові поняття цього напрямку. Зокрема, йдеться про транскордонну еколого-економічну співпрацю, транскордонну еколого-інформаційну політику та ін.

Відповідно до Закону України "Про транскордонне співробітництво", транскордонна співпраця – спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення екологічних, економічних, соціальних, науково-технічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної національним законодавством.

Важливий напрям щодо об'єктивної транскордонної екологічної інформації формує ефективна транскордонна еколого-інформаційна політика. Під транскордонною еколого-інформаційною політикою розуміємо сукупність основних напрямів і способів діяльності уповноважених державних органів щодо співпраці держав-сусідів про отримання, використання, поширення та зберігання екологічної інформації прикордонних регіонів (двох чи більше держав).

Враховуючи наведені вище поняття та особливості транскордонної еколого-економічної співпраці, можемо сформулювати дефініцію та основні напрями дослідження транскордонної екологічної інформації. Транскордонна екологічна інформація – це будь-які документовані або публічно оголошені відомості (в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі) про події та явища, що відбулися, відбуваються або можуть відбутися в екологічній сфері у прикордонних регіонах суміжних держав.

Екологічна інформація прилеглих до кордону територій охоплює такі аспекти:

- стан довкілля чи його об'єктів (вод, ґрунту, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу) та рівні їхнього забруднення;
- біологічне різноманіття та його компоненти, а також генетично видозмінені організми та їхня взаємодія з об'єктами навколишнього природного середовища;
- джерела, чинники, матеріали, речовини, продукція, енергія, фізичні чинники (шум, вібрація, електромагнітне випромінювання, радіація), які впливають або можуть вплинути на стан довкілля та здоров'я людей;
- загроза виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їхнього негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;
- екологічні прогнози, плани і програми, заходи державної екологічної політики, нормативно-правові акти про охорону довкілля держав-сусідів;
- витрати, пов'язані із вживанням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони довкілля, інших джерел фінансування, економічний аналіз здійснено у процесі ухвалення рішень з питань, що стосуються довкілля тощо.

Оскільки внаслідок людської діяльності виникають значні шкідливі зміни стану транскордонних вод, що негативно впливають на здоров'я та безпеку людини, потрібно вдосконалити транскордонну систему управління якістю поверхневих і підземних вод, які перетинають державні кордони або розташовані на таких кордонах. Ефективне управління у цій сфері неможливе без спільних зусиль держав-сусідів, спрямованих на запровадження стратегічних програм дій та механізмів їх реалізації. Одним із найважливіших механізмів управління і контролю успішності реалізації таких дій може бути Програма моніторингу транскордонних вод. Мережа спостережень за якістю транскордонних вод повинна бути адаптована до вимог транскордонного моніторингу. Тобто потрібно періодично відстежувати реальний стан водних ресурсів, які б давали змогу надавати оцінку якості транскордонних вод.

Для досягнення поставленої мети потрібне реформування системи транскордонної співпраці у сфері використання, охорони та відтворення водних ресурсів, ефективність функціонування якого є потрібною умовою для гарантування екологічної безпеки, сталого розвитку економіки і соціальної сфери.

Концепція сталого розвитку водокористування полягає в тому, що природні джерела повинні використовуватись такими способами, які б забезпечували потреби сучасних і майбутніх поколінь. Це можливе тільки за умов, що під час споживання водних ресурсів не буде порушуватись гідрологічний режим, який під час такого користування не вичерпуватиметься впродовж тривалого часу.

Враховуючи те, що Україна належить до країн, недостатньо забезпечених водними ресурсами, а також те, що і внутрішні, і транзитні поверхневі води забруднюються різними токсичними відходами, то вже сьогодні дефіцит чистої прісної води досить значний (4 млрд м³ на рік [3, с. 152]). Така ситуація зобов'язує представників держави вживати відповідних заходів щодо раціонального водокористування; ефективних дій, спрямованих на охорону

вод від забруднення як на національному, так і на міжнародному, зокрема транскордонному, рівнях.

Отже, можна зробити такі висновки:

- однією з актуальних проблем людства є забезпечення якісними прісноводними ресурсами;
- людство повинно перейти на нову, ефективнішу міжнародну систему управління й контролю у сфері водокористування;
- транскордонна співпраця у галузі використання, охорони і відтворення водних ресурсів є однією з важливих компонентів міжнародної співпраці;
- для ефективнішого вирішення наявних міждержавних еколого-економічних проблем у сфері природокористування, зокрема водних ресурсів, потрібно запровадити в еколого-економічний цикл наук такий науково-дослідний напрямок, як "транскордонна екологічна інформація";
- результативне управління у сфері водокористування неможливе без спільних зусиль всіх держав на запровадження стратегічних програм дій та механізмів їхньої реалізації;
- відповідно до концепції сталого розвитку, водні ресурси потрібно використовувати такими способами, які забезпечували б потреби нинішнього і майбутніх поколінь;
- оскільки Україна належить до країн, недостатньо забезпечених водними ресурсами, представники державної влади повинні вживати відповідних заходів щодо раціонального водокористування; ефективних дій, спрямованих на охорону вод від забруднення як на національному, так і на міжнародному, зокрема, транскордонному рівнях.

Література

1. **Галушкіна Т.П.** Економіка природокористування / Т.П. Галушкіна. – Харків : Вид-во "Бурун Книга", 2009. – С. 19-51.
2. **Гетьман А.П.** Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навч. посібн. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, Г.В. Анісімова, А.К. Соколова. – Харків : ТОВ "Одіссей", 2008. – С. 196-217.
3. **Гриців В.** Екологія довкілля. Охорона природи : навч. посібн. / В. Гриців, Ю. Канарський, Я. Бедрій. – К.: Вид-во "Кондор", 2009. – С. 147-153.
4. **Дубовіч І.А.** Екологічне право України : курс лекцій. – Львів : НЛТУ України, 2007. – С. 61-67.
5. **Дубовіч І.А.** Теоретико-методологічні засади транскордонної географії як науково-дослідницького напрямку соціально-економічної географії // Економічна і соціальна географія. – К., 2008. – Вип. 58. – С. 53-58.
6. **Дубовіч І.А.** Особливості транскордонного еколого-інформаційного співробітництва // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.3. – С. 79-84.
7. **Методика розрахунку розмірів** відшкодувань збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів // Бюлетень нормативних актів міністерств і відомств України. – 1995. – № 11. – С. 3-28.
8. **Паламарчук В.О.** Економіка природокористування / В.О. Паламарчук, П.І. Коренюк. – Запоріжжя : Вид-во "Дике Поле", 2003. – С. 196-209.
9. **Туниця Ю.Ю.** Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.

Дубович И.А. Трансграничное эколого-экономическое сотрудничество в сфере использования и охраны водных ресурсов

Обращается внимание на существующие проблемы человечества относительно недостатка качественной пресной воды. Рассматриваются современные условия совершенствования международного сотрудничества в сфере рационального использо-

вания и охраны водных ресурсов. Анализируется трансграничное эколого-экономическое сотрудничество в отрасли водопользования. Поданы национальное законодательство Украины и международные конвенции, которые регулируют условия трансграничного сотрудничества в сфере охраны окружающей среды и использования природных ресурсов.

Ключевые слова: водные ресурсы, трансграничное эколого-экономическое сотрудничество, трансграничная экологическая информация, трансграничная эколого-информационная политика.

Dubovych I.A. Ecological economic cross-border cooperation in the field of water resources use and protection

The attention is given to the existing global scale problems of fresh water deficit. Modern preconditions to improve international cooperation towards sustainable use and protection of water resources considered. Cross-border environmental and economic cooperation in the field of water resource management and protection discussed. National legislation of Ukraine and international conventions that regulate the conditions of trans-boundary cooperation in the field of environment protection and natural resources has been presented.

Keywords: water resources, trans-border ecological economic cooperation, trans-border environmental information, trans-border environmental information policy.

УДК 631.95:630.266

Ст. наук. співроб. О.П. Марценюк – Інститут
агроєкології НААН

ЕКОЛОГІЧНА РОЛЬ ЗАХИСНИХ ЛІСОВИХ НАСАДЖЕНЬ У АГРОЛАНДШАФТАХ ВІННИЧЧИНИ

Проаналізовано антропогенне порушення земель території Вінницької області. У розрізі адміністративних районів визначено показники антропогенного порушення та екологічної стабільності агроландшафтів. Оцінено стан захисних лісових масивів та лісових смуг у структурі агроландшафтів. Встановлено, що розвиток ерозійних процесів залежить не тільки від антропогенного порушення територій, зокрема частки ріллі у структурі земель, але й від рельєфу, а також інтенсивності освоєння схилових земель.

Ключові слова: антропогенне порушення, агроландшафти, ерозійні процеси, лісові насадження.

Висока розораність території України (55,7 %) та екстенсивне освоєння земель у минулому призвели до їх деградації та зниження родючості. Найвагомішими трансформувальними процесами, які зумовили порушення структурно-функціональної організації ландшафтів, були заміна природних еколого-стабілізувальних угідь орними землями та формування антропогенних типів ландшафтів – агроландшафтів, які належать до спрощених та нестабільних систем із низькою здатністю до саморегуляції [1, 2].

Сільськогосподарське освоєння земель Вінницької області є одним із найвищих на Україні та сягає 76,2 % загальної площі. Розораність території області – 65,3 %, зокрема – 85,7 % від площі сільськогосподарських угідь. Близько 40 % території характеризується проявом ерозійних процесів. Внаслідок ерозії сумарна втрата ґрунтів області становить 5,9 млн т, що містить 153,5 тис. т гумусу, 8,8 тис т азоту, 8,1 тис т фосфору й 81,9 тис. т калію. Саме тому виникає потреба у розробленні довготермінових планів скорочення площі ріллі та збільшення площ еколого-стабілізувальних угідь [1, 3].